

Філософсько-правові аспекти становлення демократії та громадянського суспільства в Україні

УДК 342.34

Становлення демократично-правової держави і громадянського суспільства в Україні супроводжується підвищеною криміналізацією всіх сфер життя, посиленням безробіття, поглибленням бідності, знеціненням моральності та зростаючою недовірою до влади. Водночас треба визнати, що Конституція України 1996 р. юридично закріпила демократичну норму суверенітету народу (ст. 5), рівність громадян перед законом (ст. 24). Крім того, ст. 3 Конституції України дає юридичне визнання пріоритетності прав і свобод громадян щодо держави. Правове визнання юридичного статусу народу як єдиного носія і джерела влади є гарантією розбудови громадянського суспільства.

Отже, правові норми Основного закону України дають підставу твердити, що юридичні засади становлення соціальної правової демократичної держави, ринкової економіки та громадянського суспільства є достатніми. Проблема полягає в тому, що декларовані Конституцією демократично-правові норми існують значною мірою лише *de iure*, а фактичний стан справ є гострим драматизмом, якому притаманні, по-перше, наявна корупція, підкуп і продажність службових осіб державних структур, по-друге, відчуження "слуг народу" від самого народу [1, 263].

Історичний вибір українським суспільством демократії, правової держави, ринкової економіки та громадянського суспільства потребує сучасного філософсько-правового осмислення суперечливих процесів, що відбуваються, та об'єктивного аналізу причин, які породжують деструктивні суспільно-політичні й економічні явища, їх взаємозв'язок з інтересами суб'єктів державотворення. Важливість дослідження цієї проблеми є актуальною для філософії права, оскільки реальна можливість виходу українського суспільства з глибокої та затяжної кризи залежить від теоретичного аналізу основних детермінант, що породжують і відтворюють кризові явища. Серед цього кола проблем ключовим і складним є новий концептуальний філософсько-правовий аналіз і визначення громадянського, політичного і владно-державного потенціалу, його спрямованості на утвердження верховенства права, соціальної справедливості та розвиненої духовності. Без вищеназваних чинників побудова демократичної держави і громадянського суспільства майже неможлива. Тому потреба у продовженні досліджень проблеми становлення правової демократичної держави і громадянського суспільства з урахуванням здобутків як вітчизняних науковців, так і зарубіжного досвіду, очевидна.

Проблема філософського пізнання нових, сучасних принципів державотворення та громадянського суспільства дістала своє відображення в творах зарубіжних філософів П. Асснера, І.Дугласа. Над нею працюють і вітчизняні вчені - О.Дергачов, О.Білий, Є.Бистрицький, А.Білоусов, І. Буракова, О.Забужко, М. Костицький, С.Макеєв, В.Полохало, Р. Шпорлюк.

Метою і завданням цієї статті є спроба концептуального обґрунтування та теоретико-методологічного осмислення трансформаційних змін у суспільній свідомості, визначення спрямованості основних тенденцій та виокремлення ключових світоглядних орієнтацій, установок, поглядів, ідей. Згідно з поставленою метою, є потреба розв'язати такі основні завдання: 1) здійснити теоретичний аналіз особливостей існуючої суспільної свідомості в контексті правових, економічних та політичних реформ; 2) дати

філософсько-правову оцінку світоглядно-ціннісних пріоритетів різних соціальних груп та визначити основні фактори, які їх зумовлюють.

Об'єктом і предметом дослідження є сучасне українське суспільство з його світоглядно-ціннісними орієнтаціями та ідеалами. Спробуємо вирізнити в суспільній свідомості найбільш значущі фіксовані погляди, світовідчуття та орієнтації, які впливають на загальний рух світорозуміння. Якщо громадянин України відчуває себе громадянською особою, то це значною мірою залежить від інших реформадійних явищ, які були закладені в перебудовчому, а згодом - розбудовчому періодах.

Демократизація в перебудовчий період була ідеєю перспективи, не надто віддаленої від ідеологічного спекулятивного дискурсу, який криє у собі певний скептицизм. Ця орієнтація відповідала духу дисидентських рухів, які поєднували ідею демократії з правами громадян та нації на свої суверенітети. В такий спосіб помітно змінювалися акценти в ідеології перебудови.

Деградація політики у сучасній Україні полягає в тому, що її публічність висловлюється не в термінах об'єктивної реальності, а в сенсі надії на майбутній стрибок в економічних, соціальних і політичних перетвореннях, які мають забезпечити високий рівень життя. Саме з огляду на означену закономірність політика в сучасному українському суспільстві постає утопічним сподіванням. До базових складників української публічної політики Є.Бистрицький відносить "містично-сакральне дієство" та "стійкий іраціональний елемент". У політиці, "інтимні порухи душі вирішують долю держави і громадян" [2, 76].

Недостатня філософсько-правова обґрунтованість принципово нової ідеї, яку політика втілюють у правових нормах реформування економіки, будучи неминучою ознакою вольової маніфестації влади, перетворюється в штучну перешкоду для свого дальшого поширення й розвитку. Очікувані її передбачувані результати деяких законів, спрямованих на формування ринкової економіки і громадянського суспільства, як правило, містять можливість зміцнення "тіньової економіки". Дослідники права стверджують, що в Україні створюється багато перехідних і досить диверсифікованих між собою юридичних норм, ефективність дії яких малопередбачувана за умов одночасного високого рівня тіньового сектору, який здебільшого діє за кримінальними принципами [3,9].

Нехтування саморозвитком громадянського суспільства та створенням реально діючого правового механізму суверенізації особи є передумовою становлення тіньової економіки, корумпованої влади, тіньової політики. Філософсько-правове бачення вирішення і проблеми ґрунтується на ідеї розширення суб'єктивної свободи та рівноправності кожного громадянина. Як вважає В.Селіванов, "соціальні "правила гри", зокрема законодавче поле, що встановлюється сучасною державою, покликані стримувати конкурентні, іноді деструктивні прагнення в межах збереження цілісності суспільства, організації взаємодії індивідуального і суспільного, приватного і публічного факторів" [4, 37]. За всієї незаперечності політичних аргументів щодо формування демократичної правової держави, громадянського суспільства і ринкової економіки, кожен з них вартий, на наш погляд, ретельного філософського правового осмислення. Маємо враховувати й те, що співіснування трьох згаданих елементів забезпечується досягненням загальноцивілізаційності через духовний саморозвиток особистісного начала, як у його індивідуально-громадянських, так і в суспільно-громадських вняхах.

Тож на особливу увагу заслуговує політика взаємоузгодження прав особи, суспільства й держави. "Держава, - писав К.Поппер, - повинна існувати для людської особистості - на благо вільних її громадян і їхнього вільного суспільного життя, тобто заради вільного суспільства, а не навпаки" [5, 186]. У сучасних філософсько-правових

засадах розбудови демократії в Україні переважають державоцентристські конструкції із зростим потенціалом нарощування бюрократичного начала в його загрозливих для особистої свободи формах. Цей феномен є традиційним збереженням тоталітарної системи державної влади СРСР. Періоди радянського компартійного тоталітаризму та перебудовчо-розбудовчого неототалітаризму виробили політичну культуру нехтування особистістю. Тому для забезпечення послідовності демократичного правового прогресу в Україні потрібно знаходити і встановлювати оптимальні співвідношення між різними структурними ланками - приватним правом в економіці, громадянським правом, політичним правом та ін.

У сучасному суспільстві значною мірою знецінено філософсько-правовий світогляд розбудови української державності, розвиненої економіки, а моральна криза викликає сумніви щодо доцільності перетворень. Разом з тим постає дилема: чи продовжувати розвивати реформи на основі попереднього напрямку - адже витрачено багато зусиль, і є вже певні зримі позитивні наслідки, чи "згорнути" їх, перегрупувати політичні сили та зосередитися на пошуку нових напрямів проведення структурних реформ у всіх сферах життя? Розв'язання виниклої проблеми деякі політики вбачають у реформуванні структури влади, зміні президентської форми правління на парламентсько-президентську.

Провідний експерт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Розумкова Юрій Якименко, осмислюючи особливості філософсько-правового світовідчуття українського суспільства останніх десяти років, дійшов висновку у своїй статті "Громадська активність в Україні: чи приречені мати те, що маємо?" про законсервованій стан образи на владу, незалежно від посад і персоналій, та стан відчуження народу від політики [6, 1]. З цього випливає, що за наявної тенденції недовіри народу до влади нові політичні парадигми реформ, які мають принципове значення, сприятимуть утопічним сподіванням відшукати обнадійливу форму політичного устрою.

Після пережитої драми реформування економіки, спаду виробництва, посилення бідності й морального занепаду людей запропонована реформа політичного устрою стане останньою надією і може дістати "схвалення" громадської думки. На сьогодні стає зрозумілим лише одне: трансформація існуючої владної структури є справді суспільною потребою, але її легітимізація може бути реальною лише за наявності розвинутих інституцій громадянського суспільства та правової демократії, за умов громадянсько-політичного лібералізму й загальноцивілізаційної духовності. Маємо також враховувати, що співіснування виборних і адміністративних призначених ієрархічних структур влади спричиняє спотворення двопалатного парламенту. Цим звичною мірою зумовлена особлива складність пошуків шляхів політичної злагоди партій та громадських рухів у стратегії і тактиці реформування інститутів Президента й Верховної Ради України.

Осмислюючи особливості маргіналізації філософсько-правового світовідчуття в сучасному українському суспільстві, слід взяти до уваги той незаперечний факт, що воно позбавлене вкоріненості в національну культуру і духовність. Адже українській світоглядній традиції органічно чужий гіперактивізм, натомість тут переважає потреба жити в злагоді зі світом - з природою та іншими людьми [7, 569]. Загалом традиційну національну культуру з її духовністю характеризують цілісність, єдність, систематичність і, головне, субординаційність цінностей. Оскільки українська національна культура сплюснута експансією іншоетнічних культур і держав, то ми лише тепер дістаємо можливість відродити гуманістичне й високоморальне соціокультурне середовище, яке має сини надійною основою демократизації суспільного життя та становлення громадянського суспільства.

Духовність нації є похідною від збереженої традиційної міри народу та її вдосконаленням на основі гуманізму й просвітництва. У гегелівській концепції філософії права політичну гему держави організує “моральний універсам”, тобто об’єктивний дух, який входить у свої права” [8, 54, 59]. Держава, згідно з філософсько-правовими поглядами Гегеля, повинна забезпечити єдність ідеї права, моральності, наявного буттєвого принципу. Це загальний принцип становлення правової держави і громадянського суспільства, що визначає динаміку його саморозвитку. У правових відносинах виражається певна конфігурація духовних відносин і моральності, що складаються між різними соціальними верствами суспільного організму.

У сучасній філософсько-правовій світоглядній позиції політичних лідерів, попри всі суттєві відмінності, властиві лівим, правим і центру, спільною лишається думка, що в об’єктивному розгортанні демократії і права не міститься ніяких гарантій для здійснення юридичної відповідальності державних мужів за ті політико-правові акти, які призвели до погіршення життя людей, зумовили розкрадання народного майна у великих розмірах або привласнення його з використанням службового становища. М.Косів, народний депутат України, в цьому контексті пише, що негативні наслідки проведення реформ у незалежній Україні триватимуть доти, доки не будуть названі особи, відповідальні за стан справ в Україні: неможливо знайти відповідь на питання “Що робити?”, не знайшовши відповідь на питання “Хто винен?” [9, 1].

Згідно з сучасною філософією права, треба, по-перше, жити у сфері можливостей, які визначені чинним законодавством, по-друге, чітко окреслити юридичну відповідальність за політико-правові рішення посадових осіб, що є відповіддю на питання “Хто винен?”. Йдеться про стратегію формування, функціонування і розвитку такої системи права, яка б гармонійно забезпечувала взаємодію об’єктивно наявних у суспільстві як приватних, так і публічних потреб та інтересів особи, суспільства й держави, їх взаємну відповідальність [10, 17].

Зрозуміло, виникає питання, чи є соціально-економічні й соціально-культурні втрати показником прогресу правових реформ в Україні, чи сприяють вони розвитку свободи підприємницької діяльності та поліпшення добробуту людей, чи призводять до занепаду економіки, соціально-культурної сфери. Відомий соціальний філософ П.Сорокін цю проблему теоретично обґрунтував так: не можна вважати прогресом будь-який політико-правовий акт, якщо він прямо чи опосередковано викликає зменшення щастя і збільшення страждань [11, 510].

На основі вищезгаданої філософської парадигми не можна однозначно стверджувати, що запропоновані і впроваджені в практику політико-правові реформи спричинили прогресивний розвиток економіки, суспільства, політики, культури. Справді, довести на фактичному матеріалі тівізації економіки, корупції влади, безробіття, злиденності, постійного зростання соціальних захворювань та посилення конфронтації між різними політичними силами наявність прогресивних змін в українському суспільстві неможливо. Ця тенденція означає заперечення багатьох реформаційних цінностей і не сприяє Україні посісти гідне місце в Європейському співтоваристві. Міжнародна політика сучасних держав ґрунтується на інтеграційних філософсько-правових концепціях, котрі є підґрунтям політичних, торговельних, економічних, культурних механізмів інтеграції у світові та регіональні структури.

У цих концепціях демократичні права, гуманізм, громадянське суспільство універсально пов’язані з правами особи, найповнішим різновидом яких є право на свободу слова. У міжнародних правових інституціях, куди Україна прагне долучитися, права особи - не частка юридичної норми, а вся її сутність, що забезпечує функціонування громадянського суспільства. Отже, існують реальні шляхи і нова

надія на створення єдиного демократичного правового поля та інформаційного й економічного простору.

Політико-правові думки українських політичних сил властиві різні концептуальні підходи до інтеграційних процесів. Частина правих сил і центр в парламенті проголошують необхідність провадження західної філософсько-правової концепції, реформування всіх сфер життя. Є й альтернативні погляди. Зокрема, ліві сили орієнтують на входження в євразійський простір разом із Росією. Праві сили дотримуються думки, що Україна може увійти в міжнародні інституції як національно-демократична держава, основою якої є мовно-культурний етнос. Сьогодні, вважають вони, українська національно-мовна й національно-культурна соціалізація повинна бути тісно пов'язана з формуванням національного патріотизму й національної громадянськості.

У цьому контексті заслуговує на увагу філософсько-правова думка одного з засновників теорії громадянського суспільства, Ш.Монтеск'є, про те, що "політична добродійність" влади значною мірою визначається "любов'ю до законів і вітчизни" [12, 107]. Збереження та розвиток основ національної української духовності сприятиме солідарності громадян різних етнічних спільнот. У сучасному українському суспільстві національну та громадянську ідентичність ще не сконструйовано. Традиції національного патріотизму інколи зумовлюють суперництво і навіть конфлікти, що не сприяє становленню громадянського патріотизму.

Громадянська культура в Україні може утвердитися як синтезована національна культура. Це означає, що громадянин може бути і націонал-патріотом, і патріотом-громадянином Української держави. Додержання цих двох орієнтацій сприятиме взаємопроникненню суспільних і міжособових зв'язків, прискорюватиме процес інтеграції етнічних груп в український мовно-культурний простір та допоможе зберегти свою національно-культурну ідентичність. Підтримка відповідної рівноваги в розвитку національних культур українського суспільства - одна з найбільш складних проблем влади. Зміцнення правових основ громадянської солідарності для політичної участі збільшить потенціал реального впливу на публічну владу.

Національний патріотизм не тотожний громадянському. Але вони виступають духовною силою громадянської самобудови і конституюються у вигляді покликання створювати гідне для всіх національних груп життя. Політико-правова система України, її носії, і творці, прагнучи забезпечення демократичного правового статусу в історичній перспективі, не можуть обійтися без створення рівноправних умов для саморозвитку національних особливостей. Філософсько-правова парадигма подальшого реформування політичної сфери полягає в тому, щоб дати змогу законодавцю створити юридичні норми, згідно з якими виконавча влада могла б постійно координувати зусилля різних громадських національно-патріотичних об'єднань для утвердження спільних інтересів держави й суспільства. Сучасна філософія права в Україні має методологічно забезпечити ідеологію розбудови такої держави, яка б збирала під свої знамена всі верстви і національні спільноти та пропарки, духовно інтегрувати їх, щоб українське суспільство не було розірваним протилежними намірами, бажаннями, прагненнями. В такому контексті філософія права є передусім теорією управління суспільством.

1. Якушин В. Корупція в посткомуністичних країнах // Політологія посткомунізму. – К., 1995.
2. Вистрицький Є. Домінування сакрального типу політичного дискурсу // Політологія посткомунізму. – К., 1995.
3. Гець В. М., Буковинський С. А. Перспективи економіки світу, окремих регіонів і країн на порозі третього тисячоліття // Фінанси України. – 1997. – №3.

4. Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні // Право України. – 1997. – № 11.
5. Демони миру і боги війни. – К., 1995.
6. Дзеркало тижня. – 26.10.2002 р.
7. Бичко І. В., Табачковський В. Г., Горань Г. І. та ін. Філософія. 2-е вид. – К., 1994.
8. Гегель Г. В. Ф. Філософія права. – М., 1990.
9. Косів М. Ми справді маємо те, що маємо // Сільські вісті. – 8 квітня 2003 р.
10. Селіванов В. Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів // Право України. – 1997. – № 6.
11. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. – М., 1992.
12. Монтескье М. О духе Законов 1748 // Избранные произведения. – М., 1955.

Луцький І. М. Філософсько-правові аспекти становлення демократії та громадянського суспільства в Україні

В статті автор розглядає проблеми утвердження демократії та становлення громадянського суспільства в Україні через призму філософської та правової методології. З точки зору філософії права окрему увагу приділено співвідношенню громадянського та національного патріотизму.

Ключові слова: демократія, демократизація, громадянське суспільство, реформа політичного устрою, громадянський патріотизм, національний патріотизм.

Луцький И. М. Философско-правовые аспекты становления демократии и гражданского общества Украины

В статье автор рассматривает проблемы утверждения демократии и становления гражданского общества в Украине через призму философской и правовой методологии. С точки зрения философии права отдельное внимание уделено соотношению гражданского и национального патриотизма.

Ключевые слова: демократия, демократизация, гражданское общество, реформа политического строя, гражданский патриотизм, национальный патриотизм.

Luskyi I.M. The Philosophical and Legal Aspects of Formation of Democracy and Civil Society in Ukraine

The author of the article examines the problems of claiming of democracy and building of civil society in Ukraine through the prism of philosophical and juridical methodology. From point of philosophy of the law separate attention is spared correlation of civil and national patriotism.

Keywords: democracy, democratization, civil society, reform of political sistem, civil patriotism, national patriotism.